

WOJCIECH MATERSKI

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

ORCID: 0000-0002-2040-362X

wmat@isppan.waw.pl

Gruzini na ziemiach polskich – historia i terażniejszość (próba zakreślenia tematyki)

Georgians in Poland

The history and the present time (an attempt to outline the subject)

Słowa kluczowe:

Gruzini, mniejszości narodowe, carat, polityka narodowościowa, prometeizm, relacje polsko-gruzińskie, struktura narodowościowa, III Rzeczpospolita

Keywords:

Georgians, national minorities, tsarist regime, national politics, Prometheism, Polish-Georgian relations, ethnic structure, Third Polish Republic

Georgians in Poland. The history and the present time (an attempt to outline the subject)

This article aims at briefly presenting the few-centuries-long history of Georgians in Poland. This minority is very rarely described in population surveys and often neglected in censuses. In this article, the presence of Georgians in Poland is described from different perspectives. Special attention is paid to the international, primarily Russian and Soviet contexts of the minority's life. This subject has not been sufficiently studied by historians and this article attempts to fill this gap. Moreover, the author identifies the areas which still need to be researched, thus showing the direction of future research in this field.

Mniejszości narodowe stanowią niewielką część dość homogenicznego dziś pod względem etnicznym społeczeństwa polskiego. Ułamek tej grupy to obywatele polscy pochodzenia gruzińskiego, nieodnotowywani w powszechnych spisach ludności ani rocznikach statystycznych. Wśród rozpoznawalnych Gruzinów zdecydowanie dominują osoby przyjeżdżające do Polski na pobyt czasowy, korzystające z okresowych zezwoleń na pracę i nieubiegające się o obywatelstwo. Taki stan rzeczy ukształtował się po odzyskaniu przez Polskę suwerenności i rozpadzie Związku Sowieckiego, a tym samym po likwidacji większości ograniczeń dla mobilności społecznej.

Obecność Gruzinów na ziemiach polskich ma tymczasem wielowiekową historię, aczkolwiek nigdy nie była on znacząca – ani w aspekcie ilościowym, ani w jakościowym. Również w dobie współczesnej jest to kwestia marginalna w skali społecznej, zauważalna głównie przez pryzmat ich osiągnięć w polskim sporcie, a w mniejszym stopniu w kulturze, nauce czy innych sferach życia.

Celem niniejszego studium jest usystematyzowanie na kanwie aktualnego stanu badań dziejów tej obecności, określenie jej przejawów i skali, wskazanie głównych publikacji na jej temat, a zarazem wątków, które należy pogłębić bądź dopiero podjąć. Nie jest to więc próba syntezy, od której dzieli nas jeszcze wiele pracy i studiów monograficznych, lecz mające przekonać o wadze tematu ujęcie przeglądowe, doprowadzone do dnia dzisiejszego i spointowane kilkoma postulatami badawczymi.

W polskiej bazie archiwalnej, dość dobrze spenetrowanej przez badaczy, znajduje się niewiele materiałów dotyczących obecności Gruzinów na ziemiach polskich – znacznie mniej niż chociażby w przypadku Ormian, którzy od XIV w. osiadali na nich w zwartych skupiskach. Takiego osadnictwa, a co za tym idzie odrębności religijnej i samorządowej, w wypadku Gruzinów nie było do czasów II Rzeczypospolitej. Problem stanowi również poszukiwanie wiedzy o Gruzinach trafiających na ziemię polskie w okresie zaborów, ponieważ formalnie nie wyodrębnia ich dostępna dokumentacja. Można się tu co prawda kierować opisami incydentów czy brzmieniem nazwisk, lecz bywa to zawodne. Pochodną tego wszystkiego jest niepoddający się syntetyzacji stan badań, które mają charakter głównie przyczynkar-ski bądź nie są oparte na wiedzy źródłowej¹. Stąd też charakter niniejszego

1 Omówienie różnych stadiów stanu badań zawierają m.in. publikacje książkowe Bohdana Baranowskiego, Andrzeja Chodubskiego, Andrzeja Furiera, Ireneusza Maja, Wojciecha Materskiego i Marka Mądzika.

tekstu, operującego nie tyle narracją przyczynowo-skutkową, co chronologiczną rejestracją epizodów zarysowujących temat, lecz odległych od przedstawienia go w sposób wyczerpujący.

Pojedynczy Gruzini trafiali do Rzeczypospolitej począwszy od przełomu XV i XVI w.² Pierwszym źródłowo udokumentowanym Gruzinem bądź osobą reprezentującą jedno z królestw gruzińskich był mnich o imieniu Korneli, wysłannik króla Kartlii Konstantina II. W 1495 r. dotarł on do Wilna, na dwór wielkiego księcia litewskiego Aleksandra, a zapewne też do Krakowa, na dwór króla Jana Olbrachta, z misją nawiązania współpracy wojskowej przeciwko zagrażającemu obu państwom Imperium Osmańskiemu³. Na ówczesne czasy, gdy koncepcja ligi antytureckiej była jeszcze dość mglista, oferta sprawiała wrażenie abstrakcyjnej, zważywszy że odległość dzieląca ziemie polskie od królestw czy księstw gruzińskich Kaukazu Południowego wynosiła ponad dwa tysiące kilometrów. Trudno oczywiście traktować ten doraźny kontakt inaczej niż jako incydent, dający jedynie potwierdzenie dokumentem początku wzajemnych relacji. Ustanowienie na przełomie XV i XVI w. kontaktów polsko-gruzińskich znajduje potwierdzenie w o trzydzieści lat późniejszym źródle przechowywanym w archiwach Stolicy Apostolskiej⁴.

Jako pierwszego Gruzina trwale związanego z Rzeczpospolitą wskazuje się natomiast Bogdana Gurdzieckiego vel Gurdziegi (z perskiego 'Gruzin') – ważną osobę w polskiej służbie dyplomatycznej drugiej połowy XVII w. Killkakrotnie w imieniu królów Jana Kazimierza i Jana III Sobieskiego prowadził on misje dyplomatyczne do Isfahanu, które miały na celu pozyskanie Persów do wojny z Turkami⁵. Zbliżony cel zawarcia sojuszu antytureckiego

2 Por. W. Materski, *Gruzja*, wyd. 2, Wydawnictwo „Trio”, Warszawa 2010 (Historia państw świata w XX i XXI wieku), s. 397–414. Niektórzy badacze, opierając się na niepewnych wzmiankach dotyczących relacji handlowych, datują początki kontaktów polsko-kaukaskich nawet na przełom X i XI w. Krytykę takiego podejścia zob. w: P. Adamczewski, *Polski mit etnopolityczny i Kaukaz*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2019, s. 235–238.

3 J. Z. Cincadze, *Stosunki polsko-gruzińskie w XV–XVII w.*, „Przegląd Orientalistyczny” 1960, nr 1 (33), s. 3–4.

4 R. Metreweli, *Z historii gruzińsko-polskich kontaktów*, [w:] *Polacy w Gruzji*, red. M. Filina, J. Porayski-Pomsta, Uniwersytet Warszawski, Państwowy Uniwersytet im. Iwanego Dżawachiszwilego w Tbilisi, Warszawa 2004, s. 13.

5 G. Zedginiдзе, *Iz istorii pol'sko-russkih diplomatičeskich otnošenij s Iranom (Deâtel'nost' Bogdana Gurdžickogo)*, Mecnereba, Tbilisi 1971, s. 23; *Historia dyplomacji polskiej*,

skierował w 1629 r. na dwór Zygmunta III dyplomatę Nikołoza Irubakidzego-Czolokaszwilęgo, wysłannika króla Kachetii Tejmuraza I⁶.

Uznawanie powyższych incydentów za początek obecności Gruzinów na ziemiach polskich jest oczywiście dyskusyjne, by nie powiedzieć: mało zasadne⁷. Dopiero w późniejszym okresie stali się oni w Rzeczypospolitej nacją zauważalną, głównie jako wędrowni kupcy, a także najemni żołnierze zaciągający się pod litewskie i – w zdecydowanie mniejszej liczbie – polskie chorągwie. Ci ostatni nie byli co prawda rejestrowani odrębnie, ale z pewnością dotyczyło ich zbiorcze określenie *petyhorcy*, rezerwowane dla zaciężnych pochodzących z kresów okołokaukaskich (górali kaukaskich, Czerkiesów i nacji zakaukaskich)⁸. Być może część z nich znalazła się na ziemiach Rzeczypospolitej w następstwie kontaktów z polskimi misjami jezuitkami, które przebywały na Zakaukaziu od przełomu XVII i XVIII w., gdy zostały tam zaproszone przez króla Imeretii Arczila⁹. Wciąż jednak byli nieliczną grupą, która nie pozostawiła w źródłach śladów wskazujących na stałe zwarte osadnictwo, jak Tatarzy czy wspomniani już Ormianie.

Zmianę tego stanu rzeczy przyniósł wiek XIX. Po utraceniu przez Rzeczpospolitą niepodległości i rozpoczęciu przez Rosję trwającego kilka dziesięcioleci procesu inkorporacji Gruzji¹⁰ na ziemie Królestwa Polskiego (po powstaniu styczniowym 1863 r. nazywanego Krajem Nadwiślańskim) w szeregach armii rosyjskiej przybywać zaczęli gruzińscy oficerowie i żołnierze, a także osoby zatrudnione w administracji, żandarmerii i policji. Badania nad Gruzinami w rosyjskiej armii są co prawda prowadzone,

t. 2: 1572–1795, red. Z. Wójcik, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1982, s. 234.

- 6 W źródłach występuje on też jako Niceforo Monaco Erbach. Zob. P. Chmiel, *Several unpublished Theatines' letters concerning the activity of the order in Georgia in the 17th century*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2013, No. 23, s. 224–233.
- 7 Por. W. Materski, *Pięćset lat kontaktów polsko-gruzińskich*, [w:] *Polacy w Gruzji*, red. E. Walewander, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002, s. 55–66.
- 8 Szerzej zob. Z. Hundert, *Kilka uwag na temat chorągwi petyhorskich w wojskach Rzeczypospolitej w latach 1673–1683*, [w:] *W panczeru przez wieki. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. M. Baranowski, A. Gładysz, A. Niewiński, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Oświęcim 2014 (Homo Militans, 2), s. 136–149.
- 9 T. T. Chmielecki, *Gruzini katolicyzm w XIX i na początku XX wieku w świetle archiwów watykańskich*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1998, s. 70.
- 10 Proces ten zapoczątkował wydany w 1810 r. manifest Aleksandra I o przyłączeniu zachodniej Gruzji, a zakończyła go w 1878 r. inkorporacja Adżarii.

ale nigdy nie wyszły poza wstępną fazę, dlatego trudno oszacować nawet skalę ich obecności na ziemiach polskich¹¹.

W trudnej do ustalenia, ale zapewne niewielkiej liczbie przybywali na ziemię polskie zesłańcy polityczni, kierowani tu w trybie mniej dolegliwym niż osoby deportowane na Syberię. Pierwszymi były osoby skazane w połowie lat trzydziestych XIX w. za zbrojny opór przeciw inkorporacji księstw gruzińskich¹².

Niewielką grupę stanowili Gruzini sprawujący ważne funkcje we władzach Kraju Nadwiślańskiego. Najwyższy rangą był wśród nich generał-gubernator warszawski i dowódca wojsk okręgu warszawskiego w latach 1897–1900 książę Aleksandr Bagration-Imeretyński. Wśród innych wysoko postawionych wymienić można radcę kolegiального i wicegubernatora guberni augustowskiej księcia Nikołaja Ceretelewa (Ceretelego), wicegubernatora Wilna do spraw cywilnych w 1870 r. księcia gen. Piotra Bagrationa czy komendanta Warszawy w latach 1861–1867 gen. Dawida Bebutowa¹³. Sieć telegraficzną na terenie Królestwa Polskiego, a w jej ramach strategiczną linię Warszawa–Krym–Tbilisi, zaprojektował i nadzorował przy budowie wybitny gruziński poeta romantyczny, a zarazem inżynier (absolwent Wyższej Szkoły Artylerii w Tbilisi) książę gen. Grigol Orbeliani¹⁴.

Odrębną kategorią Gruzinów trafiających do Kraju Nadwiślańskiego była młodzież studencka. Kształciła się ona na warszawskich uczelniach, głównie w Szkole Weterynaryjnej, która od 1889 r. miała status uczelni wyższej. Jej najbardziej znani gruzińscy absolwenci to późniejszy wybitny pisarz Szio Dedabriszwili¹⁵, pierwszy prezydent i premier niepodległej Republiki w latach 1918–1921 (a następnie do 1953 r. na emigracji) Noe

11 Por. N. G. Dżawahisvili, *Gruziny pod rosyjskim flagom (Gruzinskie woennye i gosudarstvennye deateli na službe Rossii v 1703–1917 g.)*, Izdatel'stvo Tbilisskogo universiteta, Tbilisi 2003.

12 R. Metreweli, *Z historii...*, s. 13.

13 Por. A. Woźniak, *Gruzini wielkorządca w Warszawie. Rządy księcia Aleksandra Imeretyńskiego w Królestwie Polskim (1897–1900)*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2004, No. 11, s. 75–76. Należy zaznaczyć, że gen. Bebutow był pochodzenia gruzińsko-ormiańskiego.

14 W. Materski, *Grigol Orbeliani i warszawski telegraf*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1999, t. 8, s. 84–85.

15 Znany z publikacji pod nazwiskiem Szio Aragwispirieli. D. Rayfield, *The literature of Georgia. A history*, 2nd ed., Routledge, London–New York 2000, s. 181.

Żordania oraz bolszewik i przewodniczący Prezydium Rady Najwyższej Gruzińskiej SRS w latach 1938–1941 Filipe Macharadze (dwóch ostatnich relegowano z seminarium duchownego w Tbilisi za aktywny sprzeciw wobec rusyfikacji)¹⁶. Jednym z gruzińskich absolwentów Konserwatorium Warszawskiego był kompozytor, skrzypek i wybitny pedagog Andria Karaszwili¹⁷, a Wydziału Prawa Uniwersytetu Warszawskiego – pisarz i pedagog Aleksandr Mikaberidze, więziony przez władze carskie za napisanie statutu Ligi Wyzwolenia Gruzji¹⁸. Ogółem według dotychczasowych badań na polskich uczelniach do pierwszej wojny światowej wykształcenie zdobyło nie więcej niż tysiąc Gruzinów; jest to jednak szacunek dalece nieprecyzyjny i wymaga dalszych kwerend źródłowych.

Warszawska grupa gruzińskiej młodzieży akademickiej stała się jednym z dwóch głównych kanałów (obok petersburskiego), którym napływały do Gruzji i za sprawą którego szybko rozprzestrzeniły się tam idee socjalistyczne¹⁹. Zaznaczmy, że chodzi tu o socjalizm rozumiany w duchu podobnym jak w Polskiej Partii Socjalistycznej, a więc łączący program społeczny z wyzwoleniem narodowym. Takie właśnie hasła głosiła założona w 1890 r. przez gruzińskich studentów z warszawskich uczelni Liga Wyzwolenia Gruzji (*Sakartvelos gantavisuplebis liga*). Organizacja ta nie zdołała jednak rozwinąć znaczącej działalności, ponieważ została spenetrowana przez *ochranę* i rozbita w 1895 r. licznymi aresztowaniami²⁰. Dała jednak początek wizji programowej przejętej później przez gruzińskich mienszewików, którzy doprowadzili w maju 1918 r. do utworzenia pierwszego w dziejach powszechnych państwa socjaldemokratycznego²¹.

- 16 B. Cywiński, *Szańce kultur. Szkice z dziejów narodów Europy Wschodniej*, Centrum Europejskie „Natolin”, Warszawa 2013, s. 412.
- 17 Uczeń prof. Isidore Lotto, po ukończeniu studiów zatrudniony w Konserwatorium Warszawskim jako docent. *Muzykaľnyj ènciklopedičeskij slovar'*, red. G. V. Keldyś, Sovetskaa ènciklopediã, Moskva 1990, s. 237.
- 18 R. Metreweli, *Z historii...*, s. 15.
- 19 *Očerki istorii Kommunističeskoi partii Gruzii*, č. 1: *Bor'ba za pobedu socialističeskoi revolucii 1883–1921*, red. D. G. Sturua, Izdatel'stvo „Sabčota Sakartvelo”, Tbilisi 1982, s. 25.
- 20 R. Grzelidze, *Sakartvelos gantavisuplebis liga 1890–1895 cc.*, Tbilisi universitetis gamomcemloba, Tbilisi 2000.
- 21 Por. W. Materski, *Georgia rediviva. Republika Gruzijńska w stosunkach międzynarodowych 1918–1921*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1994, s. 127–136.

Warszawa jako najbardziej zachodnie miasto Imperium, wyróżniająca się europejską atmosferą życia zbiorowego, już od lat dwudziestych XIX w. przyciągała gruzińską inteligencję i środowiska artystyczne. Ich przedstawiciele, rekrutujący się z górnych, wykształconych warstw społeczeństwa, pojawili się nad Wisłą licznie²². Był wśród nich m.in. dramaturg i poeta Georgi Eristawi, mieszkający kolejno w Kownie, Białymstoku i Warszawie. Szybko opanował język polski i przesiąkł polską kulturą, a po powrocie z zesłania stał się pierwszym propagatorem polskiej poezji romantycznej w Gruzji, w szczególności *Sonetów krymskich* Adama Mickiewicza. Jego przekład *Konrada Wallenroda* odegrał – jak wiemy z pism poety Akakija Ceretelego – istotną rolę w rozbudzeniu wśród patriotycznej młodzieży gruzińskiej myślenia w kategoriach czynu niepodległościowego²³.

Nie należy jednak przeceniać znaczenia tych kontaktów, gdyż w perspektywie podjętego tematu nie mają istotnej wagi. Niemniej ich odnotowanie jest celowe, jako że wpłynęły na wzajemne poznanie się elit obu nacji i niejako skonstatowanie przez nie wspólności losów w ramach Imperium²⁴.

Na ziemiach Królestwa Polskiego od czasu do czasu pojawiali się gruzińscy kupcy i przemysłowcy prowadzący interesy na terenie całego cesarstwa. Początkowo nazywani byli przez Polaków błędnie Czerkiesami. Z czasem, głównie w Warszawie, zaczęli otwierać tzw. sklepy kaukaskie, od ostatniej dekady XIX w. specjalizujące się w gruzińskich winach i koniakach. Nieliczni Gruzini decydowali się inwestować w przemysł lekki i maszynowy. W pamięci Polaków szczególnie zapisał się książę Micha Nakaszydze, który w 1903 r. założył w Warszawie pierwszy na ziemiach polskich zakład produkcji samochodów, a także wozów bojowych na potrzeby armii carskiej²⁵.

22 B. Cywiński, *Szańce...*, s. 412.

23 M. Filina, *Istoki polsko-gruzińskich literaturnych wzaimosvâzej*, [w:] „*Pol'skij Kavkaz'. Istoriâ i perspektivy polsko-gruzińskich vzaimosvâzej*”, red. M. Filina, Universal, Tbilisi 2016, s. 143–144. Zob. też: V. I. Hitarišvili, *Adam Micevič v gruzińskiej literaturze XIX veka*, [w:] *Romantizm v slavâńskich literaturah*, red. V. I. Kulešov i dr., Izdatel'stvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta, Moskva 1973, s. 307–338.

24 Por. S. Żeromski, *W sprawie Gruzji*, [w:] *Elegie i inne pisma literackie i społeczne*, oprac. W. Borowy, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa 1928, s. 224–225.

25 Produkowano tam model nakaszydze-charron na licencji francuskiej. Por. T. Pawłowski, *Pierwsze samochody pancerne*, „*Wojsko i Technika. Historia*” 2016, nr 6 (specjalny): <<https://zbiam.pl/artykuly/pierwsze-samochody-pancerne>> [dostęp: 14 VII 2021].

Ta zauważalna już obecność Gruzinów na ziemiach polskich miała jednak *en masse* charakter tymczasowy. Niewielu przedstawicieli przywołanych grup żeniło się bowiem w Polsce i pozostawało tutaj na stałe. Były to generalnie osoby nie tyle trwale związane z ziemią polską, co trafiające na nie w trybie administracyjnym – w ramach jednolitego imperialnego systemu państwowego. Niemniej dla relacji polsko-gruzińskich i wzajemnego poznawania się obu narodów poprzez kontakty polityczne, gospodarcze czy kulturalne była to obecność istotna.

Wojna światowa radykalnie zmieniła sytuację na polskich ziemiach byłego zaboru rosyjskiego. Opuścili je carscy wojskowi, urzędnicy i młodzież akademicka, w większości zmobilizowana do armii, zanikły tym samym podstawowe grupy skupiające społeczność gruzińską w Polsce w okresie zaborów. W 1918 r. Polska i Gruzja odzyskały niepodległość. W odrodzonej Rzeczypospolitej pozostali nieliczni Gruzini, głównie osoby związane z polską społecznością więzami rodzinnymi oraz posiadacze nieruchomości, którzy nie byli ich w stanie zbyć bez poniesienia znacznych strat. Obok nich znaleźli się tu uciekinierzy z ogarniętej rewolucją i wojną domową Rosji, a także część byłych jeńców, którzy po zwolnieniu z obozów państw centralnych wahali się przed powrotem w nieznane i czekali na wyjaśnienie sytuacji. Nieliczni z nich osiedli w Polsce na stałe²⁶.

W październiku 1920 r. skupieni wokół księcia Waleriego Sidamona-Eristawiego obywatele polscy narodowości gruzińskiej, zamieszkujący głównie Warszawę i szacowani na kilka do kilkunastu osób²⁷, podjęli kroki organizacyjne. Początkowo stworzyli grupę samopomocy ukierunkowaną na przygotowanie wspólnego wyjazdu do niepodległej Republiki Gruzji, a po jej upadku w marcu 1921 r. w wyniku agresji Armii Czerwonej – Klub Gruzji-Polski (*Sakartwelos-Polonetis klub*), zakładający dłuższy pobyt w Rzeczypospolitej i statutowo akcentujący postulat integracji z polskim społeczeństwem²⁸. Z czasem wokół Klubu zaczęli się też skupiać

26 Był wśród nich Aleksander Godzjaszwili, w latach trzydziestych przewodniczący Komitetu Gruzji-Polski. Por. J. I. Godzjaszwili, *Aleksander Godzjaszwili (1897–1941)*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1991, t. 1, s. 52.

27 A. Woźniak, *Z dziejów diaspory gruzińskiej w Polsce*, „Etnografia Polska” 1992, t. 36, z. 1, s. 93.

28 Tenże, *Międzywojenna Warszawa jako centrum myśli politycznej i ośrodek kulturalny emigracji gruzińskiej w Polsce*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2013, No. 23, s. 162–163.

Gruzini niemający obywatelstwa polskiego. Pierwszym prezesem jego Rady Naczelnej został architekt i dziennikarz Sergo Kuruliszwili, a po jego śmierci w 1925 r. funkcję tę pełnili kolejno: Józef Salakaja, Aleksander Godzjaszwili i Konrad Imnadze. Staraniem Klubu, który w 1922 r. przekształcony został w Komitet Gruziński w Polsce (*Polonetsi Arsebuli Kartuli komiteti*), ukazywały się tzw. jednodniówki („Amirani”, „Pro Georgia” i „Pro Patria”), organizowano akademie i uroczystości rocznicowe, coroczne bale gruzińskie w resursie warszawskiej, odczyty, prelekcje, akcje charytatywne na rzecz uboższych rodaków itp.²⁹ Tylko raz odnotowane zostało w źródłach Koło Studentów Gruzińskich w Polsce³⁰, być może mające związek z genezą powstałego w 1929 r. Związku Studentów Kaukaskich w Polsce, który działał pod patronatem Instytutu Wschodniego w Warszawie³¹.

Istotna zmiana w liczebności przebywających na ziemiach polskich Gruzinów nastąpiła po upadku Republiki Gruzińskiej, gdy jej elity polityczne i wojskowe zmuszone były opuścić ojczyznę. W 1922 r. do Polski trafiło przez Grecję 42 członków korpusu oficerskiego. Wraz z 48 podchorążymi i ich rodzinami przybyło tutaj tą drogą maksymalnie 300 gruzińskich emigrantów³². Zdominowali oni środowisko polskich Gruzinów, współtworząc z nimi znaczącą już liczebnie wspólnotę, którą można szacować na maksymalnie 400 osób. Przybysze ci nie traktowali Rzeczypospolitej jako miejsca stałego

29 Por. D. Kolbaia, *Pod skrzydłami Rzeczypospolitej. Emigracja gruzińska w Polsce 1921–1939*, Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015, *passim*.

30 W maju 1925 r. Koło podpisało nekrolog prezesa Klubu Gruzińsko-Polskiego Sergo Kuruszwilliego. Zob. *Sergo Kuruliszwili (4 IX 1894 – 25 III 1925)*, „Głos Wschodu”, 1 V 1925, s. 4.

31 A. Woźniak, *Stowarzyszenia i organizacje gruzińskie w Polsce w l. 1918–1939*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1991, t. 1, s. 38; *Warszawa wielu kultur. Przybysze z Kaukazu – Gruzini, Ormianie, Czeczeni i Azerowie*, „Fundacja Edukacji Międzykulturowej” [online, dostęp: 12 VII 2021]: <<https://docplayer.pl/5256645-Warszawa-wielu-kultur.html>>.

32 *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, red. P. Libera, Centralne Archiwum Wojskowe, Archiwum Akt Nowych, Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce, Warszawa 2013 (Wojskowe Teki Archiwalne, 4), dok. 152, s. 483. Zob. też: R. Karabin, *Gruzini podchorążowie i oficerowie kontraktowi w Wojsku Polskim 1921–1939*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1994, t. 4, s. 23–34; tenże, *Gruzini podchorążowie i oficerowie kontraktowi w Wojsku Polskim (część druga)*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1997, t. 6, s. 24–37.

osiedlenia, ale jako państwo przyjacielskiego azylu, z którego będą korzystać do momentu odzyskania niepodległości. Takiemu statusowi sprzyjała osobista decyzja marsz. Józefa Piłsudskiego jako szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, by dać gruzińskim oficerom i podchorążym możliwość szkolenia się i służby kontraktowej w szeregach armii bez konieczności zmiany obywatelstwa³³. Szacuje się, że w całym okresie międzywojennym polskie uczelnie wojskowe ukończyło więcej niż 90 gruzińskich wojskowych, a 48 z nich służyło w polskiej armii w momencie wybuchu drugiej wojny światowej³⁴.

Po ukończeniu kursów językowych, szkoleń przygotowawczych i uczelni wojskowych Gruzini rozproszeni zostali po garnizonach w całym kraju. Intensywnie szkolili się w wielu specjalnościach (piechoty, kawalerii, broni pancernej, lotnictwa czy marynarki wojennej), mając nadzieję, że po obaleniu sowieckiej okupacji będą stanowić trzon przyszłej narodowej armii Gruzji. Cywile natomiast (w zdecydowanej większości młodzi mężczyźni, uciekinierzy z sowieckiej Rosji oraz stopniowo napływający z Francji, Turcji, Grecji, a niekiedy też innych państw europejskich) pozostali w Warszawie, ale traktowali swój pobyt w mieście jako tymczasowy. O ile wojskowi cieszyli się w polskim społeczeństwie dużą sympatią, to ta druga grupa nie sprawiała dobrego wrażenia i przysparzała Komitetowi Gruziniemu wiele kłopotów³⁵.

Co najmniej kilkunastu Gruzinów ukończyło uczelnię cywilną – Instytut Wschodni w Warszawie. Od 1926 r. kształcił on elity narodów ujarzmionych przez Związek Sowiecki, by w przyszłości sprawnie odbudowały swoje państwa na jego gruzach. Władze Rzeczypospolitej traktowały go zarazem jako źródło przeszkolonych kadr dla współpracy z polskim wywiadem wojskowym, „akademię prometeizmu wytwarzającą amunicję dla organizacji prometejskich i dla podtrzymywania akcji prometejskiej na terenie międzynarodowym”³⁶. Kilku Gruzinów znajdowało

33 *II Rzeczpospolita wobec ruchu...*, dok. 152, s. 483.

34 W. Materski, *Gruzini – oficerowie kontraktowi Wojska Polskiego w kampanii wrześniowej 1939 r.*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2016, No. 26, s. 245–246.

35 Cyt. za: J. Tumaniszwili, *Wspomnienia pisane za oceanem*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1992, t. 2, s. 40–41.

36 Cyt. z referatu wewnętrznego za: I. Maj, *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza „Rytm”, Warszawa 2007, s. 97.

się też wśród kadry dydaktycznej i pracowników administracyjnych Instytutu³⁷.

W przededniu wybuchu wojny społeczność gruzińska w Rzeczypospolitej liczyła zapewne nie więcej niż 200–250 osób, z czego – jak szacował sekretarz Komitetu Gruzjińskiego w Polsce książę Nikołoz Bagrationi – około połowy mieszkało w Warszawie³⁸. Pozostali, po części z rodzinami, osiedli w miastach garnizonowych: Bydgoszczy, Grudziądzu, Poznaniu i Toruniu, a pojedyncze osoby – w Garwolinie, Grajewie, Grodnie, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Łodzi, Pleszewie, Pułtusku, Równem, Samborze i Żółkwi³⁹. Wśród gruzińskich cywili dominowali przedsiębiorcy i handlowcy, a w dalszej kolejności restauratorzy, dziennikarze, lekarze, urzędnicy i pracownicy naukowo-dydaktyczni. Tylko nieliczne osoby utrzymywały się z pracy fizycznej. Wybitną postacią był w tej społeczności kapłan Grigol Peradze, od 1933 r. wykładowca patrologii w Studium Teologii Prawosławnej na Uniwersytecie Warszawskim oraz popularyzator kultury i literatury gruzińskiej w Polsce⁴⁰.

Mimo istnienia Komitetu Gruzjińskiego integracja tego środowiska, nazywanego w literaturze Kolonią Gruzjińską w II Rzeczypospolitej, była niewielka. Drugie pokolenie w małżeństwach mieszanych (a kilka takich zawarto) rzadko mówiło po gruzińsku i przestrzegało narodowych tradycji, a ojcowie rodzin szybko się polonizowali⁴¹. Rozluźniały się też więzy towarzyskie na płaszczyźnie narodowej, na co wpływały spory wewnętrzne. Szczególnie dramatyczny charakter miał wynikający z podziałów politycznych konflikt w gronie oficerów kontraktowych, rzutujący negatywnie na relacje rządu RP z rządem Republiki Gruzjińskiej na emigracji⁴²,

37 Co najmniej sześciu: kierownik dydaktyczny Wydziału Gruzjińskiego Instytutu Wschodniego prof. Giorgi Nakaszidze, technolog ks. Nikołoz Bagrationi, historyk Iwane Kawtaradze, inż. Lewan Kerceli, działacz polityczny Józef Salakaja oraz inż. Kosta Zangi.

38 „Gruzini zamieszkali w Warszawie tworzą zwartą grupę [...]. Liczą około stu osób [...]. Część z nich to wojskowi, reszta urzędnicy, kupcy, młodzież itp.” Cyt. za: D. Kolbaia, *Pod skrzydłami...*, s. 20.

39 A. Woźniak, *Międzywojenna Warszawa...*, s. 167.

40 Jego obszerny biogram zob.: H. Paprocki, *Ks. archimandryta dr Grzegorz Peradze (1899–1942)*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1986, z. 3–4, s. 7–20.

41 A. Woźniak, *Międzywojenna Warszawa...*, s. 170–171.

42 Obszernie zob. *II Rzeczpospolita wobec ruchu...*, dok. 78, s. 194–249 i n.

jak również zakończony już pod okupacją niemiecką spór wokół kapelana Kolonii Gruzińskiej, ojca Grigola Peradzego, który na skutek denuncjacji trafił do Oświęcimia i poniósł tam męczeńską śmierć⁴³.

Gruzini obywatele polscy stanowili w II Rzeczypospolitej grupę na tyle znikomą, że nie byli wykazywani w żadnych okresowych statystykach etnicznych czy narodowościowych⁴⁴. Jeśli mimo to byli widoczni, to głównie z uwagi na swą dużą aktywność, szczególnie widoczną w życiu towarzyskim, kulturze, wojsku i sporcie (hippice), a nade wszystko – w ruchu prometejskim⁴⁵.

Radykalna zmiana sytuacji Kolonii Gruzińskiej nastąpiła wraz z wybuchem drugiej wojny światowej. Oficerowie kontraktowi, nie będąc obywatelami państwa polskiego, nie mieli na tę okoliczność przydziałów mobilizacyjnych. Nie spoczywał więc na nich obowiązek podjęcia walki, niemniej gremialnie zgłosili się niej, co w imieniu całej grupy zadeklarował gen. dyw. Aleksander Zakariadze, przedstawiciel emigracyjnego rządu Republiki Gruzji w Paryżu i przełożony grupy gruzińskich oficerów w Polsce⁴⁶. W kampanii wrześniowej traktowani i ewidencjonowani byli tak samo jak wszyscy inni żołnierze, choć trafiali raczej do ośrodków zapasowych niż jednostek pierwszego rzutu. Trudno ustalić liczbę Gruzinów, którzy walczyli w 1939 r. z bronią w ręku. Nie wszyscy oficerowie kontraktowi służby czynnej bądź rezerwy dożyli wybuchu wojny⁴⁷, część opuściła Polskę

43 Obszernie zob. H. Paprocki, *Analiza dokumentów odnoszących się do sprawy aresztowania w 1939 r. w Warszawie trzech Gruzinów*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1994, t. 4, s. 64–77.

44 Nie zauważa ich nawet wybitny historyk Jerzy Tomaszewski, szczegółowo analizujący tematykę mniejszości w II Rzeczypospolitej. Zob. rozdziały *Mniejszości zapomniane czy Mniejszości niemal nieznanne* w: J. Tomaszewski, *Rzeczpospolita wielu narodów*, Czytelnik, Warszawa 1985, s. 237–256.

45 Por. W. Bączkowski, *Prometeizm na tle epoki. Wybrane fragmenty z historii ruchu*, „Niepodległość” 1984, t. 17, s. 28–55.

46 Z. G. Kowalski, *Najliczniejsza mniejszość. Gruzini, Azerowie i inni przedstawiciele narodów Kaukazu w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym*, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001, s. 185.

47 *Ze wspomnień gen. Aleksandra Zachariadze*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1997, t. 6, s. 50–51; N. Matikaszwili, M. Kwaliaszwili, *Podchorążowie*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2008, No. 16, s. 68.

przed wrześniem 1939 r.⁴⁸, a z ośmioma po interwencji emigracyjnego rządu Republiki Gruzjińskiej rozwiązano kontrakty⁴⁹. Prawdopodobnie w walkach wzięło udział nie więcej niż czterdziestu ośmiu, ponieważ tylu oficerów kontraktowych narodowości gruzjińskiej figurowało w rejestrach służby czynnej Wojska Polskiego wiosną 1939 r.⁵⁰ Nieliczni z nich znaleźli się po 17 września w strefie działania Armii Czerwonej.

Niewielka część gruzjińskich oficerów kontraktowych służących w szeregach Wojska Polskiego w czasie kampanii wrześniowej zginęła na polu walki. Pewna ich liczba dostała się do niewoli niemieckiej, ale po paru tygodniach zostali zwolnieni. Ujętych przez Armię Czerwoną lub NKWD czekała natomiast szybka śmierć⁵¹, a w najlepszym razie trafiali na kilkanaście lat do sowieckich łagrów.

Różnie potoczyły się losy oficerów kontraktowych i podchorążych Wojska Polskiego, którzy pozostali na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką bądź powrócili na nie po zwolnieniu z niewoli. Część podjęła współpracę z polskim podziemiem niepodległościowym, a inni zdecydowali się związać nadzieje na odzyskanie niepodległego państwa z Niemcami i zasilili tworzone przez nich cudzoziemskie formacje Waffen SS, głównie Legion Gruzjiński⁵². Kilku, maksimum kilkunastu Gruzjinów, którzy uciekli z obozów jenieckich Armii Czerwonej, wzięło zaś udział w Powstaniu Warszawskim⁵³.

W powojennej Polsce (tzw. lubelskiej, a następnie PRL) pozostało niewielu Gruzjinów, głównie z rodzin osiadłych tu w czasach carskich oraz nieliczni oficerowie kontraktowi, którzy w następstwie małżeństw mieszanych

48 *Ze wspomnień gen. Aleksandra Zachariadze...*, s. 51.

49 *II Rzeczpospolita wobec ruchu...*, s. 231. Interwencja miała charakter wewnątrzpolityczny.

50 *Rocznik oficerski 1939. Stan na 23 marca 1939*, oprac. R. Rybka, K. Stepan, Biblioteka Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, Kraków 2006, s. 952–954.

51 W. Materski, *Gruzini – ofiary zbrodni katyńskiej. (Dokument z postsowieckiego zasobu archiwalnego)*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2004, No. 11, s. 89–93.

52 Obszernie na ten temat zob. G. Mamoulia, *Les combats indépendantistes des Caucasiens entre URSS et puissances occidentales. Le cas de la Géorgie (1921–1945)*, Éditions LHarmattan, Paris 2009.

53 M. Piekarski, *Gruzini w Powstaniu Warszawskim*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzjińsko-polskich” 1998, t. 7, s. 36–38.

jeszcze przed wojną przyjęli obywatelstwo polskie⁵⁴. Losy tych ostatnich, liczonych na nie więcej niż dziesięć rodzin, potoczyły się różnie. Niektórzy wpadli w ręce sowieckich organów represji, dysponujących szczegółowymi informacjami na temat Kolonii Gruzjińskiej w Polsce⁵⁵, co równało się szybkiej śmierci⁵⁶ bądź długoletniemu więzieniu. Inni próbowali podjąć normalne cywilne życie, niejako na uboczu, ale po pewnym czasie i tak trafiali do więzień⁵⁷. Niektórzy włączyli się w system, wstępując nawet na służbę oficerską w Wojsku Polskim, lecz wkrótce zostali z niego usunięci⁵⁸ bądź wydani władzom sowieckim⁵⁹. Bywało, że ukrywali swoją narodowość i pochodzenie w obawie przed represjami, szczególnie ze strony Sowietów⁶⁰. Nielicznym udało się przetrwać bez traumy najgorsze pierwsze dziesięciolecie i doczekać zmian związanych z odwilżą i polskim Październikiem⁶¹.

- 54 Co najmniej jedno gruzińsko-polskie małżeństwo mieszane (kpt. Wachtang Abaszidze i Hanna Trebert-Abaszidze) wolało jednak nie ryzykować i wyjechało na Zachód. Listy Eamonna Judge'a do Wojciecha Materskiego z 1 VII 2010 i 19 III 2016 r., w posiadaniu autora.
- 55 Zob. W. Materski, *Rozpoznanie przez NKWD ZSRR Kolonii Gruzjińskiej w Polsce (1939 r.)*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1995, t. 4, s. 80–83.
- 56 „Po powtórnym wejściu na ziemie polskie w 1944 r. Armii Czerwonej wszyscy [Gruzini], którzy wpadli w ręce Rosjan, zostali straceni”. *Ze wspomnień gen. Aleksandra Zachariadze...*, s. 50.
- 57 Por. J. Aroniszydze, *Major Artemi Aroniszydze*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1992, t. 2, s. 44–46.
- 58 Kpt. Nikoloz Matikaszwili, oficer w sztabie gen. Karola Świerczewskiego (zwolniony z wojska w 1949 r.) i mjr Ioseb Zautaszwili, komendant Szkoły Podoficerskiej w Bydgoszczy, a następnie wykładowca w Oficerskiej Szkole Artylerii Lekkiej w Toruniu (aresztowany w 1949 r.). Por. Z. Karpus, M. Wołos, *Polityka władz komunistycznych wobec emigrantów gruzińskich na przykładzie sprawy mjra Józefa Zauraszwili*, [w:] *Opór społeczny i konspiracja w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, red. T. Cinciński, Z. Karpus, Instytut Stosunków Międzynarodowych UMK, Bydgoszcz–Toruń 2007, s. 228–230.
- 59 Jak w wypadku rtm. Micheila Kwaliaszwilego. Por. N. Matikaszwili, M. Kwaliaszwili, *Podchorążowie...*, s. 32.
- 60 Najbardziej znany przykład to ppłk Waliko Tewzadze, który do śmierci ukrywał się w Dzierżonowie pod nazwiskiem Walerian Krzyżanowski. Por. D. Kolbaia, *Pod skrzydłami...*, s. 199.
- 61 Por. A. Furier, *Profesor Mikołaj Kwinichidze – Gruzin z Poznania*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1997, t. 6, s. 82–89.

Pozostali w Polsce Gruzini nie przejawiali żadnej aktywności organizacyjnej, zapewne nie chcąc o sobie przypominać. Panowała wokół nich zła atmosfera, ponieważ władze traktowały byłych oficerów kontraktowych i większość Kolonii Gruzińskiej w II Rzeczypospolitej jako aktywne środowisko antysowieckie i zdeklarowanych wrogów ideologicznych. Dopiero po 1956 r. ich życie stało się w miarę normalne, ale nie na tyle, by zdecydowali się podjąć nawet ograniczone próby organizowania się na płaszczyźnie narodowościowej. Na uznanie za swój wkład w obronę niepodległości Polski musieli czekać kilkadziesiąt lat, aż do ukonstytuowania się III Rzeczypospolitej. Symbolem tego uznania jest stalla na terenie Muzeum Powstania Warszawskiego, którą w 2007 r. odsłonili prezydenci Lech Kaczyński i Micheil Saakaszwili.

Zauważalna zmiana w zakresie obecności Gruzinów w życiu PRL nastąpiła w drugiej połowie lat osiemdziesiątych. W wyniku realizacji umów o współpracy w obszarach nauki i kultury pojawiło się wówczas w Polsce kilku do kilkunastu gruzińskich studentów i doktorantów⁶². Najpierw trafiali na przyspieszony kurs języka polskiego do Łodzi, a następnie na staże w polskich uczelniach wyższych, głównie w Łodzi, Warszawie i Wrocławiu.

Rozpad porządku jałtańskiego i zmiana ustroju w Polsce wpłynęły na zaktywizowanie się nielicznej, ale utrzymującej między sobą kontakty towarzyskie i rodzinne społeczności gruzińskiej. Grupa łódzka utworzyła Komitet Założycielski, który doprowadził do powstania 30 września 1991 r. Towarzystwa Gruzińsko-Polskiego, nawiązującego do tradycji Klubu Gruzińsko-Polskiego, który działał w okresie międzywojennym. Cele statutowe Towarzystwa określone zostały następująco: „[...] podtrzymanie wielowiekowej tradycji zbliżenia narodów gruzińskiego i polskiego przez odbudowanie więzów historycznych i kulturalnych”⁶³. Pierwszym prezesem został Jerzy Aroniszydze, syn bohaterskiego obrońcy Warszawy w kampanii wrześniowej 1939 r., oficera Armii Krajowej mjr. Artemiego

62 Pierwszą umowę o współpracy podpisały już w latach siedemdziesiątych Uniwersytet Łódzki i Uniwersytet Państwowy w Tbilisi, ale realizowana była w ograniczonym zakresie. Por. A. Głowacki, *Badania – nauka – przyjaźń. Zarys historii współpracy Uniwersytetu Łódzkiego i Uniwersytetu Tbiliskiego*, „Pro Georgia. Prace i materiały do historii stosunków gruzińsko-polskich” 1998, t. 7, s. 53–66.

63 *Statut Towarzystwa Gruzińsko-Polskiego*, „Pro Georgia. Prace i materiały do historii stosunków gruzińsko-polskich” 1991, t. 1, s. 61.

Aroniszdydzego. Od 1991 r. Towarzystwo wydaje rocznik „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies”.

Pojawiły się też inne inicjatywy mające na celu integrację środowiska Gruzinów w Polsce, jak Klub Narodowo-Demokratycznej Partii Gruzji (1993 r.), czy Klub Gruziński 1920 (1995 r.), jednak poza funkcjonującą do dziś redakcją „Pro Georgii” instytucje te nie rozwinęły działalności i wkrótce zamarły (Klub NDPG) bądź przeszły w stan uśpienia (TGP). Wynika to zapewne ze zmiany charakteru gruzińskiej społeczności w Polsce. Odeszło pokolenie dzieci obywateli II Rzeczypospolitej, a kolejne, w większości trzecie i czwarte, całkowicie identyfikuje się z polskim otoczeniem i nie odczuwa tak głębokiej potrzeby kultywowania swej narodowej odrębności jak przodkowie.

Obywatele III Rzeczypospolitej gruzińskiego pochodzenia są mało rozpoznawalni. Przykładowo mało kto wie, że żoną pisarza i scenarzysty Jerzego Stefana Stawińskiego była reżyserka i pisarka Helena Amiradźibi⁶⁴ czy że malarka Maria Stanowa jest Gruzinką, a jej właściwe nazwisko to Stanislausi Iwanowa-Tarchniszwili⁶⁵. Zapomnieliśmy wreszcie o wybitnym reżyserze i plastyku Konstantym Czicziszwilim, a w ogóle nie przyswoiliśmy sobie nazwisk znakomitej malarki i graficzki Nanuli Burduli-Taliaszwili czy historyka doktora Dawida Kolbai z Wydziału Orientalistyki Uniwersytetu Warszawskiego, którzy żyją wśród nas od ponad trzydziestu lat, a rozpoznawalni są głównie w wąskim środowisku zawodowym.

Ton społeczności gruzińskiej w Polsce nadawać zaczęli przyjezdni z okresu wychodźstwa po rozpadzie federacji sowieckiej – kierujący się głównie względami o charakterze ekonomicznym, a z rzadka politycznym. Dominują wśród nich pracownicy fizyczni i drobni handlarze, a w dalszej kolejności sportowcy, restauratorzy, kucharze, ludzie kultury, artyści, pracownicy naukowcy oraz studenci i doktoranci, sporadycznie tylko występujący o obywatelstwo polskie. Napływali też z Gruzji przestępcy, co stało się na tyle zauważalne, że trafiło nawet do kinematografii⁶⁶.

64 Zob. H. Amiradźibi, *Słodkie życie księżniczki*, Wydawnictwo Warszawskie, Warszawa 1996; też, *Książka antykucharska*, Wydawnictwo „Trio”, Warszawa 2007; też, *Moja filmowa Moskwa*, Wydawnictwo „Trio”, Warszawa 2011.

65 R. Metreweli, *Z historii...*, s. 16.

66 Powszechnie znana jest postać Gruzina, szefa bandy terroryzującej miasteczko w filmach Jacka Bromskiego *U Pana Boga za piecem* (1998) i *U Pana Boga za miedzą* (2009).

Trudno szacować liczebność grupy przyjezdnych, gdyż nie obejmują jej wiarygodne statystyki. Saldo przyjeżdżających, wyjeżdżających do innych państw bądź powracających do Polski zapewne nie sięgało przez całe ostatnie trzydziestolecie 0,5 tys. osób⁶⁷. Zakorzenienie tych, którzy zdecydowali się pozostać w Polsce, na ogół było i jest płytkie. Jeśli jakieś grupy czują potrzebę organizowania się, to jest to raczej młodzież studencka, przy czym jej aktywność nie ma związku z integracją z polskim społeczeństwem czy ewentualną asymilacją. Taki charakter miało na przykład założone w 2006 r. przez doktorantkę UAM Megi Bibiruli stowarzyszenie Kartlosi działające na rzecz pojednania gruzińsko-osetyjskiego, utworzone w 2007 r. przez Rustama Garsijewa w Białymstoku Stowarzyszenie Narodów Kaukaskich w Polsce, którego celem jest „[w]spieranie materialne i moralne osób wywodzących się z narodów kaukaskich”⁶⁸, czy powołane w 2010 r. przez studentów Instytutu Orientalistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Most do Gruzji”, ograniczające się do promowania gruzińskiej kultury i skupiające raczej Polaków niż Gruzinów.

Ważną cezurą we wzajemnych stosunkach polsko-gruzińskich był okres prezydentury Lecha Kaczyńskiego, który zdecydowanie wystąpił przeciw dotychczasowej polityce Unii Europejskiej wobec republik Kaukazu Południowego. Domagał się traktowania ich w sposób partnerski, ochrony regionu przed polityczną i ekonomiczną dominacją Moskwy oraz otworzenia Gruzji drogi do NATO⁶⁹. Polityka ta niewątpliwie wpłynęła na stosunek gruzińskiego społeczeństwa do Polski i sprzyjała wybieraniu naszego kraju jako miejsca poszukiwania lepszej egzystencji.

Dynamika imigracji Gruzinów do Polski wzrosła po sierpniu 2008 r., gdy w wyniku rosyjskiej agresji radykalnie spadła w Gruzji stopa życiowa i pogłębiły się antagonizmy polityczne. Proces ten stymulowały zarazem zmiany w polskim ustawodawstwie: objęcie Gruzinów uproszczoną

67 J. Rohoziński, *Gruzja*, „Wydział Informacji o Krajach Pochodzenia Departamentu Postępowań Uchodźczych Urzędu do Spraw Cudzoziemców” [online, dostęp: 6 VII 2021]: <<http://wikip.udsc.gov.pl/kraje-pochodzenia/gruzja.html>>.

68 Cyt. za: *Stowarzyszenie Narodów Kaukaskich w Polsce*, „Rejestr” [online, dostęp: 19 VII 2021]: <<https://rejestr.io/krs/284077/stowarzyszenie-narodow-kaukaskich-w-polsce>>.

69 L. Kaczyński, 2006. *Wystąpienia, listy, wywiady. Wybór*, red. K. Janaszek, A. Fijewski, Kancelaria Prezydenta RP, Warszawa 2007, s. 209; P. Kowal, *Kaukaski romans*, „Ośrodek Myśli Politycznej” [online, dostęp: 18 VII 2021]: <<http://www.omp.org.pl/artykul.php?artykul=156>>.

procedurą wizową w 2010 r. i wreszcie wprowadzenie ruchu bezwizowego w 2017. Wnioski Gruzinów o nadanie obywatelstwa polskiego wciąż jednak zdarzają się sporadycznie, a odpowiedź pozytywną otrzymuje od kilku do kilkunastu osób rocznie.

Tabela. Gruzini przyjeżdżający do Polski na pobyt stały w latach 2000–2018

Rok	Liczba przyjezdnych
2000	12
2001	5
2002	5
2003	8
2004	20
2005	15
2006	8
2007	9
2008	6
2009	7
2010	7
2011	10
2012	9
2013	9
2014	18
2015	18
2016	9
2017	23
2018	18

Źródło: oprac. własne na podstawie danych „Rocznika Statystycznego Rzeczypospolitej Polskiej” z lat 2000–2019

Na początku lat dwudziestych XXI w. liczbę polskich obywateli narodowości gruzińskiej należy zapewne szacować na mniej niż trzysta osób. Nie dysponujemy jeszcze informacjami z przeprowadzonego w 2021 r. narodowego spisu powszechnego, ale w poprzednim Gruzini obywatele polscy nie mieli się w liczącym dwadzieścia dwie pozycje wykazie mniejszości. Nie ma ich też wśród dwudziestu jeden grup w tabeli zestawionej z danych o narodowo-etnicznej identyfikacji polskich obywateli⁷⁰. Ostatni „Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej” w corocznej informacji o nabywaniu obywatelstwa przez cudzoziemców w latach 2000–2019 wśród dziewiętnastu narodowości nie wymienia Gruzinów, jako że ich liczba kształtuje się

70 *N[arodowy] S[pis] P[owszechny] 2011 – wyniki*, Główny Urząd Statystyczny [online], <<https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/>> [dostęp: 17 VII 2021].

na zbyt niskim poziomie⁷¹. W sumie więc według oficjalnych statystyk polskich obywateli narodowości gruzińskiej musiało być w tych latach mniej niż trzystu, bo na tyle określają one liczebność najmniejszej uwzględnionej grupy narodo-etnicznej – Karaimów⁷².

Według Urzędu do Spraw Cudzoziemców w 2019 r. legalnie (tj. z ważnym zezwoleniem na pobyt) przebywało na terenie Polski ok. 4,8 tys. obywateli Gruzji⁷³, natomiast rok później – już ok. 6 tys.⁷⁴ Określenie *obywatele Gruzji* może być przy tym mylące, nie jest bowiem równoznaczne z narodowością gruzińską. Według danych z 2012 r. duży odsetek stanowili w tej grupie (i zapewne nadal stanowią) obywatele Gruzji narodowości: kurdyjskiej (w różnych latach od 20 do nawet 60 proc.), ormiańskiej (8–10 proc.), osetyjskiej (8–10 proc.) i rosyjskiej (2–3 proc.), na ogół traktowani łącznie jako Gruzini⁷⁵. W internecie pojawiają się teksty, w których liczba zamieszkujących Polskę Gruzinów szacowana jest na 5,5–12,9 tys.⁷⁶, ale są one dalece nieprecyzyjne, przede wszystkim nie wyodrębniają bowiem z ogółu Gruzinów obywateli polskich. Jest oczywiste, że zdecydowana większość z tych osób to obywatele Gruzji pracujący w Polsce (legalnie bądź nielegalnie), przebywający tutaj czasowo i niemający statusu obywateli naszego państwa.

Jak więc wygląda obecnie tzw. Kolonia Gruzinińska w Rzeczypospolitej? Można przyjąć, że mało liczni obywatele pochodzenia gruzińskiego z rodzin, które osiadły tutaj jeszcze przed drugą wojną światową, zintegrowali się z polską społecznością i rozmyli swą gruzińską tożsamość przez kolejne małżeństwa mieszane. Poczucie gruzińskości jest natomiast ewidentne wśród osób, które nabyły obywatelstwo polskie w ciągu

71 Por. „Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej” 2000–2020.

72 *N[arodowy] S[pis] P[owszechny] 2011...*

73 *Rośnie liczba cudzoziemców w Polsce. Najchętniej osiedlają się Ukraińcy, Białorusini i Gruzini*, „Dziennik Gazeta Prawna”, 1 XI 2019.

74 *Nie spada zainteresowanie obywateli Gruzji zamieszkaniem w Polsce*, „Twitter. Urząd do Spraw Cudzoziemców” [online], 24 III 2020 [dostęp: 18 VII 2021]: <https://twitter.com/Udsc_gov_pl/status/1242461677238566918>.

75 *Fala azylantów z Gruzji nie wygasa*, „Biuletyn Migracyjny” 2012, nr 37: <<http://biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/37-sierpień-2012/fala-azylantow-z-gruzji-nie-wygasa>> [dostęp: 15 VII 2021].

76 Zob. np. R. Horbaczewski, *Posłowie chcą uznania w Polsce mniejszości gruzińskiej*, „Prawo” [online], 28 VI 2021 [dostęp: 4 VII 2021]: <<https://www.prawo.pl/samorzad/mniejszosc-gruzinska-poslowie-chca-nadac-status-mniejszosci,509099.html>>.

ostatnich trzydziestu lat. Przedstawiciele tej grupy (jak się wydaje, znacznie liczniejszej) zamieszkują głównie Warszawę, skupiając się wokół kaplicy św. Męczennika Archimandryty Grzegorza⁷⁷. Nad obiema zdecydowanie dominują przebywający w Polsce Gruzini, którzy nie mają statusu obywateli państwa polskiego. Stanowią oni potencjalny rezerwuar w tym zakresie, ale liczba tych, którzy zdecydują się aplikować o obywatelstwo, będzie zapewne znikoma.

Z powyższego przeglądu wynika, że wciąż jesteśmy daleko od całościowego ujęcia tematu obecności Gruzinów na ziemiach polskich, choć poruszano go już wielokrotnie. Zagadnienie to wymaga dalszych badań, w szczególności dotyczących dominującego komponentu, tj. wieku XIX i początków XX. Odnośnie do okresu wcześniejszego pomocna byłaby dokładna kwerenda w archiwach Gruzji, Iranu i Turcji bądź współpraca z naukowcami i archiwistami z tych państw. Właściwie nierozpoznane jest zagadnienie obecności i aktywności gruzińskich urzędników i wojskowych na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego. Ich liczba niewątpliwie była znaczna, ale rozpoznanie skali zjawiska i relacji tej grupy z polskim społeczeństwem wymaga żmudnej kwerendy w archiwach rosyjskich i w niewielkim stopniu gruzińskich⁷⁸.

Także stosunkowo dobrze opisane dzieje Kolonii Gruzjińskiej w okresie międzywojennym wymagają dalszych badań – zarówno w zakresie społeczności osiadłej, jak i emigracji wojskowej, która w niewielkim stopniu uległa asymilacji. Jest na przykład bezsporne, że gruzińscy oficerowie kontraktowi Wojska Polskiego wnieśli znaczący wkład w rozwój ruchu prometejskiego w II Rzeczypospolitej. Dostępne w Polsce materiały

77 Posługę duszpasterską prowadzi w niej od maja 2011 r. ks. prof. Henryk Paprocki. Zob. „Kaplica Świętego Grzegorza” [online, dostęp: 4 VII 2021]: <<http://www.liturgia.cerkiew.pl/>>. Kaplica pomyślana została jako rozwiązanie prowizoryczne, mające funkcjonować do momentu, aż do użytku oddanie zostanie kościoła, którego powstanie planowano na koniec lat trzydziestych. W 2006 r. powrócono do tej sprawy: zorganizował się Komitet Budowy Kościoła Gruzjińskiego im. św. Nino i św. Grzegorza w Warszawie. Jego prace postępują, ale hamowane są przez trudne do rozwiązania problemy – nie tylko z finansami, ale też z odzyskaniem prawa własności do parceli, którą na potrzeby tej budowy przydzielił ponad osiemdziesiąt lat temu prezydent Stefan Starzyński.

78 Opinia wyrażona przez historyków prof. prof. Dmitrija Silakadzego i Miszę Bachtadzego w rozmowie z autorem.

archiwalne nie pozwalają jednak przedstawić tego zagadnienia w sposób pogłębiony. Konieczna byłaby tu kwerenda w tzw. polskim *trofeijnym fondzie* Rosyjskiego Państwowego Archiwum Wojskowego w Moskwie⁷⁹, jak też w źródłach proveniencji emigracyjnego rządu Republiki Gruzjińskiej we Francji⁸⁰. Może ona przynieść m.in. ważne informacje na temat cywilnej Kolonii Gruzjińskiej w Polsce oraz jej losów w trakcie drugiej wojny światowej i po zakończeniu konfliktu. Dalszych badań wymaga również niedostatecznie rozpoznany udział Gruzów oficerów kontraktowych w kampanii wrześniowej i polskim ruchu oporu.

Znikoma jest ponadto nasza wiedza o tych członkach Kolonii Gruzjińskiej – cywilach i oficerach kontraktowych oraz ich rodzinach – którzy przeżyli wojnę i pozostali w Polsce. Podstawowe fakty udało się ustalić tylko wobec pojedynczych osób, jak płk Walerian Tewzadze-Krzyżanowski, mjr Ioseb Zautaszwili czy kpt Nikoloz Matikaszwili, czego w żaden sposób nie można uznać za wyczerpanie tematu.

Podjęciu wskazanych tytułem przykładu zagadnień, jak też generalnie pogłębieniu wiedzy o historii wzajemnych relacji, sprzyja współpraca w ramach powołanej w 2016 r. Polsko-Gruzjińskiej Komisji Historyków. Pierwsze rezultaty jej działań już obserwujemy⁸¹.

Bibliografia

- Adamczewski P., *Polski mit etnopolityczny i Kaukaz*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2019.
- Amiradżibi H., *Książka antykucharska*, Wydawnictwo „Trio”, Warszawa 2007.
- Amiradżibi H., *Moja filmowa Moskwa*, Wydawnictwo „Trio”, Warszawa 2011.
- Amiradżibi H., *Słodkie życie księżniczki*, Wydawnictwo Warszawskie, Warszawa 1996.
- Aroniszdyze J., *Major Artemi Aroniszdyze*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzjińsko-polskich” 1992, t. 2.

79 Dostęp do niego jest reglamentowany, w szczególności dla badaczy z Polski, co autor wie z autopsji.

80 Przechowywane w Bibliotece Współczesnej Dokumentacji Międzynarodowej w Nanterre pod Paryżem, w zespole Archives de la République indépendante de la Géorgie (według relacji prof. Pawła Olszewskiego).

81 Por. *Polish-Georgian Historians' Commission. Collected works*, vol. 1, ed. D. Kolbaia, Warsaw 2019.

- Bączkowski W., *Prometeizm na tle epoki. Wybrane fragmenty z historii ruchu*, „Niepodległość” 1984, t. 17.
- Chmiel P., *Several unpublished Theatines' letters concerning the activity of the order in Georgia in the 17th century*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2013, No. 23.
- Chmielecki T. T., *Gruziński katolicyzm w XIX i na początku XX wieku w świetle archiwów watykańskich*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1998.
- Cincadze J. Z., *Stosunki polsko-gruzińskie w XV-XVII w.*, „Przegląd Orientalistyczny” 1960, nr 1 (33).
- Cywiński B., *Szańce kultur. Szkice z dziejów narodów Europy Wschodniej*, Centrum Europejskie „Natolin”, Warszawa 2013.
- [*Druga*] *II Rzeczpospolita wobec ruchu prometejskiego*, red. P. Libera, Centralne Archiwum Wojskowe, Archiwum Akt Nowych, Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce, Warszawa 2013 (Wojskowe Teki Archiwalne, 4).
- Džavahišvili N. G., *Gruziny pod rosyjskim flagom (Gruzinskie voennye i gosudarstvennye deateli na službe Rossii v 1703–1917 g.)*, Izdatel'stvo Tbilisskogo universiteta, Tbilisi 2003.
- Elegie i inne pisma literackie i społeczne*, oprac. W. Borowy, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa 1928.
- Fala azylantów z Gruzji nie wygasa*, „Biuletyn Migracyjny” 2012, nr 37: <<http://biuletynmigracyjny.uw.edu.pl/37-sierpień-2012/fala-azylantów-z-gruzji-nie-wygasa>> [dostęp: 15 VII 2021].
- Filina M., *Istoki polsko-gruzińskich literaturnych wzaimosvâzej*, [w:] „*Pol'skij Kavkaz. Istorii i perspektivy polsko-gruzińskich wzaimosvâzej*”, red. M. Filina, Universal, Tbilisi 2016.
- Furier A., *Profesor Mikołaj Kwinichidze – Gruzin z Poznania*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1997, t. 6.
- Głowacki A., *Badania – nauka – przyjaźń. Zarys historii współpracy Uniwersytetu Łódzkiego i Uniwersytetu Tbiliskiego*, „Pro Georgia. Prace i materiały do historii stosunków gruzińsko-polskich” 1998, t. 7.
- Godzjaszwili J. I., *Aleksander Godzjaszwili (1897–1941)*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1991, t. 1.
- Grzelidze R., *Sakartvelos gantavisuplebis liga 1890–1895 cc.*, Tbilisi universitetis gamomcemloba, Tbilisi 2000.
- Historia dyplomacji polskiej*, t. 2: 1572–1795, red. Z. Wójcik, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1982.
- Hitarišvili V. I., *Adam Mickevič v gruzinskoj literature XIX veka*, [w:] *Romantizm v slavânskikh literaturah*, red. V. I. Kulešov i dr., Izdatel'stvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta, Moskva 1973.
- Horbaczewski R., *Posłowie chcą uznania w Polsce mniejszości gruzińskiej*, „Prawo” [online], 28 VI 2021 [dostęp: 4 VII 2021]: <<https://www.prawo.pl/samorząd/mniejszosc-gruzinska-poslowie-chca-nadac-status-mniejszosci,509099.html>>.

- Hundert Z., *Kilka uwag na temat chorągwi petyhorskich w wojskach Rzeczypospolitej w latach 1673–1683*, [w:] *W panczeru przez wieki. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. M. Baranowski, A. Gładysz, A. Niewiński, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Oświęcim 2014 (Homo Militans, 2).
- Kaczyński L., 2006. *Wystąpienia, listy, wywiady. Wybór*, red. K. Janaszek, A. Fijewski, Kancelaria Prezydenta RP, Warszawa 2007.
- „Kaplica Świętego Grzegorza” [online, dostęp: 4 VII 2021]: <<http://www.liturgia.cerkiew.pl/>>.
- Karabin R., *Gruzińscy podchorążowie i oficerowie kontraktowi w Wojsku Polskim 1921–1939*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1994, t. 4.
- Karabin R., *Gruzińscy podchorążowie i oficerowie kontraktowi w Wojsku Polskim (część druga)*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1997, t. 6.
- Karpus Z., Wołos M., *Polityka władz komunistycznych wobec emigrantów gruzińskich na przykładzie sprawy mjra Józefa Zauraszwili*, [w:] *Opór społeczny i konspiracja w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, red. T. Cinciński, Z. Karpus, Instytut Stosunków Międzynarodowych UMK, Bydgoszcz–Toruń 2007.
- Kolbaia D., *Pod skrzydłami Rzeczypospolitej. Emigracja gruzińska w Polsce 1921–1939*, Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015.
- Kowal P., *Kaukaski romans*, „Ośrodek Myśli Politycznej” [online, dostęp: 18 VII 2021]: <<http://www.omp.org.pl/artukul.php?artykul=156>>.
- Kowalski Z. G., *Najlicniejsza mniejszość. Gruzini, Azerowie i inni przedstawiciele narodów Kaukazu w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym*, [w:] *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001.
- Maj I., *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926–1939*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza „Rytm”, Warszawa 2007.
- Mamoulia G., *Les combats indépendantistes des Caucasiens entre URSS et puissances occidentales. Le cas de la Géorgie (1921–1945)*, Éditions L’Harmattan, Paris 2009.
- Materski W., *Georgia rediviva. Republika Gruzjińska w stosunkach międzynarodowych 1918–1921*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1994.
- Materski W., *Grigol Orbeliani i warszawski telegraf*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1999, t. 8.
- Materski W., *Gruzini – ofiary zbrodni katyńskiej. (Dokument z postsowieckiego zasobu archiwalnego)*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2004, No. 11.
- Materski W., *Gruzini – oficerowie kontraktowi Wojska Polskiego w kampanii wrześniowej 1939 r.*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2016, No. 26.
- Materski W., *Gruzja*, wyd. 2, Wydawnictwo „Trio”, Warszawa 2010 (Historia państw świata w XX i XXI wieku).
- Materski W., *Pięćset lat kontaktów polsko-gruzińskich*, [w:] *Polacy w Gruzji*, red. E. Walewander, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002.

- Materski W., *Rozpoznanie przez NKWD ZSRR Kolonii Gruzjińskiej w Polsce (1939 r.)*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1995, t. 4.
- Matikaszwili N., Kwaliaszwili M., *Podchorążowie*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2008, No. 16.
- Metreweli R., *Z historii gruzińsko-polskich kontaktów*, [w:] *Polacy w Gruzji*, red. M. Filina, J. Porayski-Pomsta, Uniwersytet Warszawski, Państwowy Uniwersytet im. Iwanego Dżawachiszwilego w Tbilisi, Warszawa 2004.
- Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939*, red. Z. Karpus, W. Rezmer, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2001.
- Muzykal'nyj ènciklopedičeskij slovar'*, red. G. V. Keldyš, Sovetskaâ ènciklopediâ, Moskwa 1990.
- N[arodowy] S[pis] P[owszechny] 2011 – wyniki*, Główny Urząd Statystyczny [online], <<https://stat.gov.pl/spisy-powszechny/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/>> [dostęp: 17 VII 2021].
- Nie spada zainteresowanie obywateli Gruzji zamieszkaniem w Polsce*, „Twitter. Urząd do Spraw Cudzoziemców” [online], 24 III 2020 [dostęp: 18 VII 2021]: <https://twitter.com/Udsc_gov_pl/status/1242461677238566918>.
- Očerki istorii Kommunističeskoi partii Gruzii*, č. 1: *Bor'ba za pobedu socialističeskoi revolucii 1883–1921*, red. D. G. Sturua, Izdatel'stvo „Sabcota Sakartvelo”, Tbilisi 1982.
- Opór społeczny i konspiracja w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, red. T. Cinciński, Z. Karpus, Instytut Stosunków Międzynarodowych UMK, Bydgoszcz–Toruń 2007.
- Paprocki H., *Analiza dokumentów odnoszących się do sprawy aresztowania w 1939 r. w Warszawie trzech Gruzinów*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1994, t. 4.
- Paprocki H., *Ks. archimandryta dr Grzegorz Peradze (1899–1942)*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego” 1986, z. 3–4.
- Pawłowski T., *Pierwsze samochody pancerne*, „Wojsko i Technika. Historia” 2016, nr 6 (specjalny): <<https://zbiam.pl/artykuly/pierwsze-samochody-pancerne>> [dostęp: 14 VII 2021].
- Piekarski M., *Gruzini w Powstaniu Warszawskim*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1998, t. 7.
- Polacy w Gruzji*, red. E. Walewander, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002.
- Polacy w Gruzji*, red. M. Filina, J. Porayski-Pomsta, Uniwersytet Warszawski, Państwowy Uniwersytet im. Iwanego Dżawachiszwilego w Tbilisi, Warszawa 2004.
- Polish-Georgian Historians' Commission. Collected works*, vol. 1, ed. D. Kolbaia, Warsaw 2019.
- „Pol'skij Kavkaz”. Istorii i perspektivy pol'sko-gruzinskih vzaimosvâzej*, red. M. Filina, Universal, Tbilisi 2016.
- Rayfield D., *The literature of Georgia. A history*, 2nd ed., Routledge, London–New York 2000.

- Rocznik oficerski 1939. Stan na 23 marca 1939*, oprac. R. Rybka, K. Stepan, Biblioteka Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, Kraków 2006.
- „Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej” 2000–2020.
- Rohoziński J., *Gruzja*, „Wydział Informacji o Krajach Pochodzenia Departamentu Postępowań Uchodźczych Urzędu do Spraw Cudzoziemców” [online, dostęp: 6 VII 2021]: <<http://wikip.udsc.gov.pl/kraje-pochodzenia/gruzja.html>>.
- Romantizm v slavânskikh literaturah*, red. V. I. Kulešov i dr., Izdatel'stvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta, Moskva 1973.
- Rośnie liczba cudzoziemców w Polsce. Najchętniej osiedlają się Ukraińcy, Białorusini i Gruzini*, „Dziennik Gazeta Prawna”, 1 XI 2019.
- Sergo Kuruliszwili (4 IX 1894 – 25 III 1925)*, „Głos Wschodu”, 1 v 1925.
- Statut Towarzystwa Gruzińsko-Polskiego*, „Pro Georgia. Prace i materiały do historii stosunków gruzińsko-polskich” 1991, t. 1.
- Stowarzyszenie Narodów Kaukaskich w Polsce*, „Rejestr” [online, dostęp: 19 VII 2021]: <<https://rejestr.io/krs/284077/stowarzyszenie-narodow-kaukaskich-w-polsce>>.
- Tomaszewski J., *Rzeczpospolita wielu narodów*, Czytelnik, Warszawa 1985.
- Tumaniszwili J., *Wspomnienia pisane za oceanem*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1992, t. 2.
- W panczeru przez wieki. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. M. Baranowski, A. Gładysz, A. Niewiński, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Oświęcim 2014 (Homo Militans, 2),
- Warszawa wielu kultur. Przybysze z Kaukazu – Gruzini, Ormianie, Czeczeni i Azerowie*, „Fundacja Edukacji Międzykulturowej” [online, dostęp: 12 VII 2021]: <<https://docplayer.pl/5256645-Warszawa-wielu-kultur.html>>.
- Woźniak A., *Gruziński wielkorządca w Warszawie. Rządy księcia Aleksandra Imeretyńskiego w Królestwie Polskim (1897–1900)*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2004, No. 11.
- Woźniak A., *Międzywojenna Warszawa jako centrum myśli politycznej i ośrodek kulturalny emigracji gruzińskiej w Polsce*, „Pro Georgia. Journal of Kartvelological Studies” 2013, No. 23.
- Woźniak A., *Stowarzyszenia i organizacje gruzińskie w Polsce w l. 1918–1939*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1991, t. 1.
- Woźniak A., *Z dziejów diaspory gruzińskiej w Polsce*, „Etnografia Polska” 1992, t. 36, z. 1.
- Ze wspomnień gen. Aleksandra Zachariadze*, „Pro Georgia. Prace i materiały do dziejów stosunków gruzińsko-polskich” 1997, t. 6.
- Zedginidze G., *Iz istorii pol'sko-russkikh diplomaticheskikh otnošenij s Iranom (Deâtel'nost' Bogdana Gurdżickogo)*, Mecnereba, Tbilisi 1971.
- Żeromski S., *W sprawie Gruzji*, [w:] *Elegie i inne pisma literackie i społeczne*, oprac. W. Borowy, Wydawnictwo J. Mortkowicza, Warszawa 1928.